

22/ Technika, věda a kultura na přelomu století

Dlouhé období míru a hospodářského rozvoje přispělo k tomu, že vědecký výzkum i kulturní tvorba získaly ve 2. polovině století mnohem příznivější podmínky než kdykoli předtím. Rostl počet vědců, univerzitních profesorů, laboratoří, ale také divadel a kulturních časopisů. Zároveň se věda a kultura rozvíjely v těsném spojení se životem společnosti.

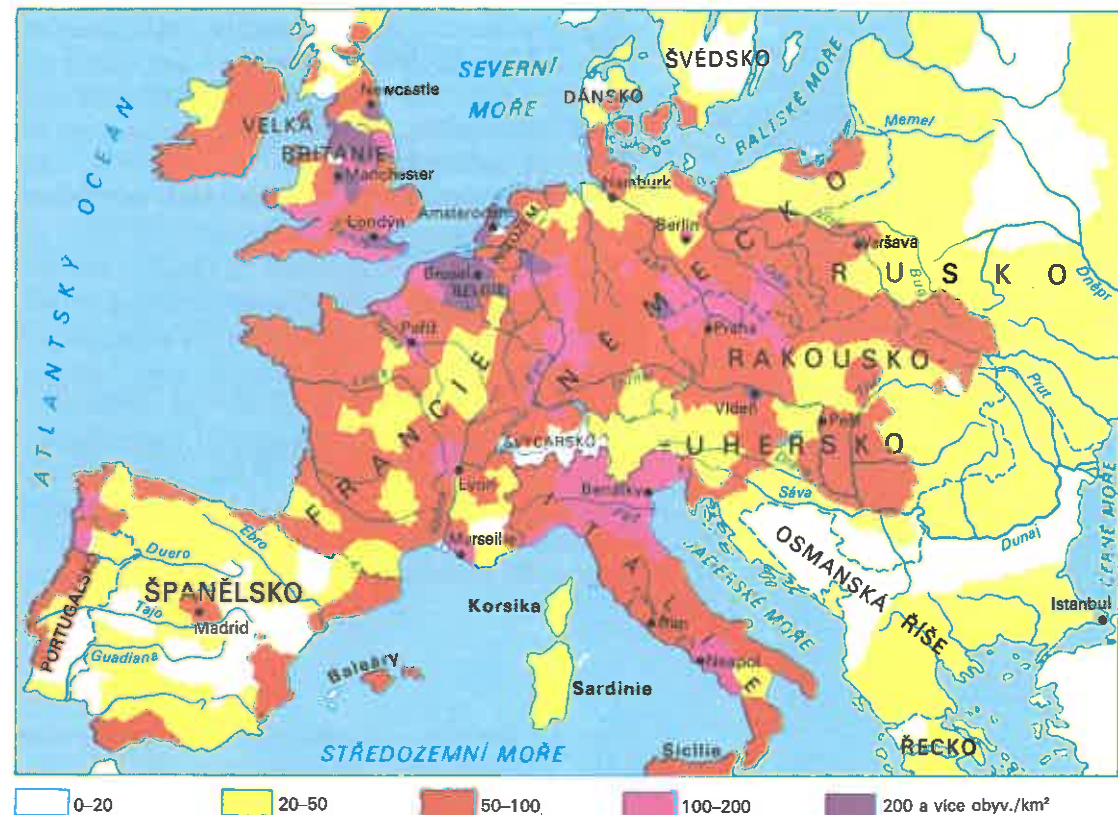
Nové pohledy na přírodu

Některé vědecké objevy měly mimořádný význam pro přeměnu představ o přírodě a o člověku. Především to byla vývojová teorie, kterou formuloval anglický přírodovědec **Charles Darwin** ve spisu *O původu druhů* (první vydání roku 1859). Darwin vysvětloval vývoj na zemi jako výsledek boje o život, v němž platil **přírozený výběr**: přežívaly silnější a přizpůsobivější druhy, zatímco druhy slabší a méně přizpůsobivé zanikaly. Tato teorie

Z Darwinova doslovu ke spisu *O původu druhů*

„I když mnoho zůstává neznámo a dlouho neznámo zůstane, . . . nemám pochyb o tom, že názor, který dosud většina přírodovědců zastávala – a totiž, že každý druh byl stvořen samostatně – je mylný. Jsem plně přesvědčen o tom, že druhy nejsou neměnné, ale že ty, které patří ke stejnému kmeni, jsou potomky jiných a obvykle zaniknuvších druhů . . . Dále jsem přesvědčen o tom, že přírozený výběr byl nejdůležitějším, i když nikoli jediným zdrojem modifikací.“

sice narazila na církevní kritiku, protože popírala víru ve stvoření světa, ale získala si široké uznání. Někteří teoretikové ji později užívali i pro výklad

Francouzský vědec Louis Pasteur objevil sérum proti vzteklině a metodu ničení škodlivých mikroorganismů ohřátím (pasteurizace).

Výzkumy vídeňského psychologa Sigmunda Freuda postavily na nový základ představy o lidské osobnosti (psychice).

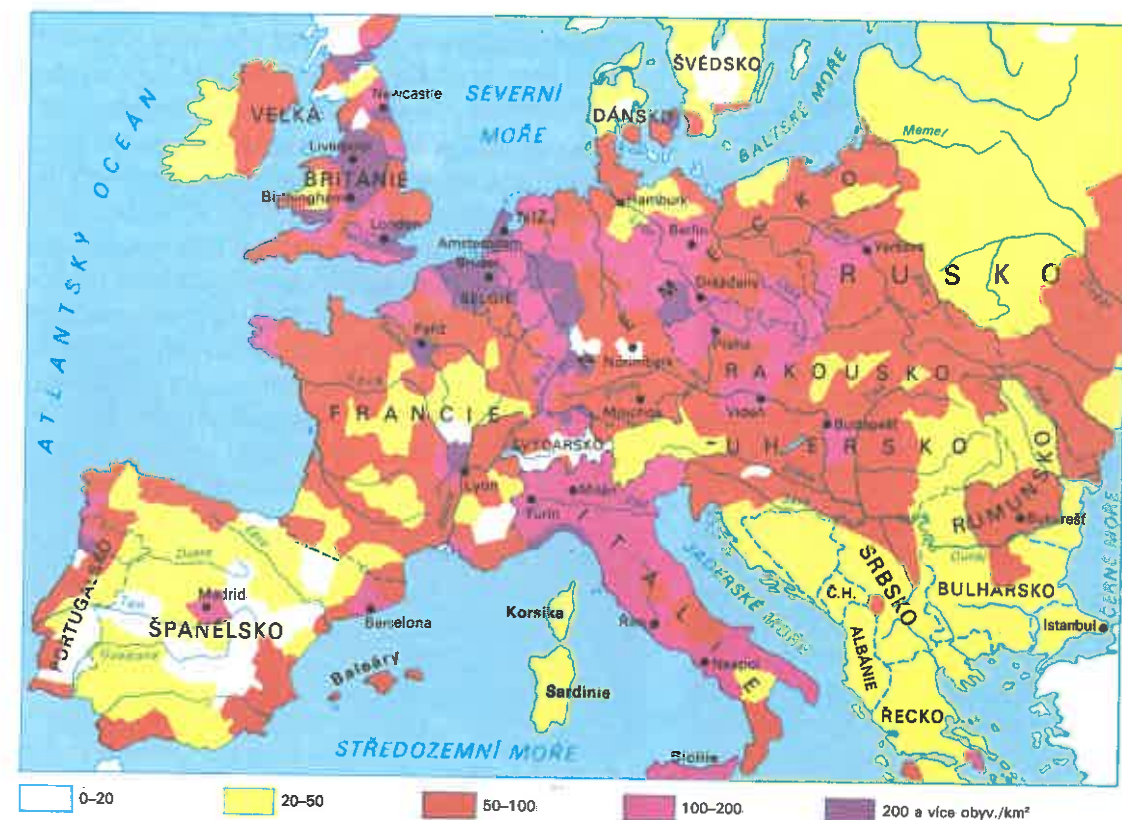
společenského vývoje a vyvozovali z ní přirozené „právo silnějšího“ národa, skupiny či jedince vládnout slabším a vykořisťovat je (tzv. sociální darwinismus). Na Darwina se, ovšem neprávem, odvolávali také někteří stoupcí rasismu.

Snad ještě dalekosáhlejší dopad měly objevy ve fyzice. Počínaje formulací principu zachování energie otráslý tyto objevy dosud převládajícím Newtonovým mechanickým pojetím přírody. Užití mikroskopu umožnilo poznat svět živé hmoty, který dosud byl lidskému oku nedostupný. Fyzika však nezůstala jen u vytváření lepších podmínek pro ostatní vědy, ale sama začala zkoumat stále menší jednotky hmoty, které byly již mikroskopu nepřístupné. Objev Röntgenových paprsků a studium vlastností radioaktivity (Marie Curieová-Sklodovská) otevřely cestu k novému

pojetí hmoty, ke konstrukci struktury atomů. Zároveň se zrodily velké matematicky formulované teorie, jako byla kvantová teorie Maxe Plancka a teorie relativity Alberta Einsteina.

Pozitivismus

Zásady nezávislého vědeckého poznání měly své teoretické zdůvodnění ve **filozofii pozitivismu**, jejímž zakladatelem byl Francouz Auguste Comte a která ovlivnila i pohled na člověka a společnost. Pozitivismus odmítal nedoložené konstrukce a zobecnění a dal podnět také ke specializaci věd. Některé vědy, především sociologie a národní hospodářství, zkoumaly společnost jako organismus, jehož přeměny probíhají podle určitých zákonitostí. Zákonitosti jednání a myšlení člověka začala zkoumat psychologie. Vídeňský psycholog Sigmund Freud otevřel nový pohled do lidského

Pozitivistický kalendář Augusta Comta

Ve svém Katechismu pozitivismu otiskl Comte návrh kalendáře, jenž s názvem měsíců i v zasvěcení jednotlivých dnů měl vyjadřovat pokrok lidstva od teokracie k moderní civilizaci.

„První měsíc : Mojžíš. Původní teokracie.

Druhý měsíc: Homér. Antická poesie.

Třetí měsíc: Aristoteles. Antická filosofie.

Čtvrtý měsíc: Archimedes. Antická věda.

Pátý měsíc: César. Vojenské civilizace.

Šestý měsíc: Svatý Pavel. Katolicismus.

Sedmý měsíc: Karel Veliký. Feudální civilizace.

Osmý měsíc: Dante. Moderní epos.

Devátý měsíc: Gutenberg. Moderní průmysl.

Desátý měsíc: Descartes. Moderní filosofie.

Jedenáctý měsíc: Shakespeare. Moderní drama.

Dvanáctý měsíc: Fridrich. Moderní politika.

nitra ve své teorii podvědomí, jehož vliv na člověka může postihnout nová věda—psychoanalýza.

Významné vynálezy Vedle univerzitních vědců, kteří měli největší podíl na získávání teoretických poznatků, sehráli nesporně významnou roli vědci-praktikové, kteří **aplikovali teoretické poznatky v technice** a své vynálezy dokázali rychle uskutečňovat ve výrobě. Převratné byly především výsledky výzkumů důsledků chemických věd. Tak vznikaly nové materiály, které nahrazovaly materiály přírodní. Byla to zejména umělá barviva, léčebné látky, syntetická vlákna, strojená hnojiva – ale také třaskaviny (dynamit). Pokroky chemie umožnily výrobu kvalitnějších kovů, stejně jako vznik moderní fotografie.

Elektrická energie Fyzikální objevy se uplatnily zejména při využívání starých a při hledání nových zdrojů energie. Zdokonalení parního stroje a vynález parní turbíny umožnily rychlejší železniční dopravu i lodní plavbu. Uhlí zůstávalo sice hlavním zdrojem energie, ale koncem století se začal v rostoucí míře uplatňovat další zdroj – **nafta**. Vynález spalovacích motorů umožňoval její využití nejen při pohybu strojů, ale především v dopravě, kde vynález benzínových motorů dal základ k uplatnění automobilu.

Stejný význam měl také **vynález elektrické energie**, a zejména na její využití ve třech sférách života společnosti. Dynamoelektrický princip se uplatňoval ve vynálezu elektrického motoru, jehož rozšíření ovšem záviselo na poměrně náklad-

ném přívodu elektřiny. Proto se nejprve uplatnil tam, kde to bylo v zájmu životního prostředí – v městské dopravě (tramvaje). Během několika desetiletí však dokázaly elektromotory díky zdokonalené rozvodné síti již konkurovat motorům naftovým. Druhou sférou uplatnění elektřiny bylo **osvětlení**. Vynález žárovky (T. A. Edison) a zdokonalení obloukové lampy (F. Křižík) přinesly zásadní změnu v osvětlení továrních hal, ulic i domácností. Ovlivnily tak nejen možnost využití strojů, ale také kvalitu života společnosti – nejprve ovšem jen vyšších vrstev ve městech. Třetí sférou uplatnění elektřiny byla komunikace, která se mnohonásobně zrychlila díky vynálezu a uplatnění **bezdrátové telegrafie a telefonu**.

Všechny tyto vynálezy se uplatnily také v průmyslu. Spolu s dokonalejšími a výkonnějšími stroji umožnily nebyvalý růst objemu průmyslové výroby. **Koncentrace výroby** do obrovských průmyslových komplexů se spolu s koncentrací obchodu stala rozhodující tendencí konce 19. století. To se odrazilo ve vzniku rozsáhlých průmyslnických sdružení – koncernů, které usilovaly o **monopolizaci výroby**. Rychlé telefonní a telegrafní spojení umožňovalo také zrychlit peněžní transakce a bankovní operace, což přispělo k růstu investic **finančního kapitálu** do výroby. Pozadu nezůstala ani zemědělská velkovýroba. Především bohatí statkáři si mohli dovolit nákup strojených hnojiv a zemědělských strojů, stejně jako financování šlechtitelských experimentů a melioračních prací. Odbyt zemědělských výrobků se zlepšil díky rozvoji konzervářského a chladírenského zpracování.

Zbrojní průmysl Technický pokrok měl ovšem také svoji stinnou stránku: otevřel **nové možnosti zbrojnímu průmyslu**. Bylo možno urychleně zdokonalit klasické střelné zbraně, a zvláště pak vyrábět nové automatické rychlopalné zbraně (kulometry). Zcela nové kvality dosáhlo dělostřelectvo díky uplatnění ocelových vrтанých hlavních, zavedení nábojnic, zadního nabíjení a dokonalejšího střelného prachu. K tomu přistoupilo využití moderní optiky pro výrobu zaměřovacích přístrojů. Technického zdokonalení dosáhlo také válečné loďstvo nejen v kvalitě děl, ale i v kvalitě pancířů. Zatím málo využívaná byla technická novinka – ponorky na motorový pohon. Díky rostoucí poptávce po zbraních vznikly obrovské zbrojařské koncerny, z nichž nejproslulejší byla firma Krupp v Německu, firma Schneider ve Francii, Du Pont v USA – a také Škoda v habsburské monarchii.

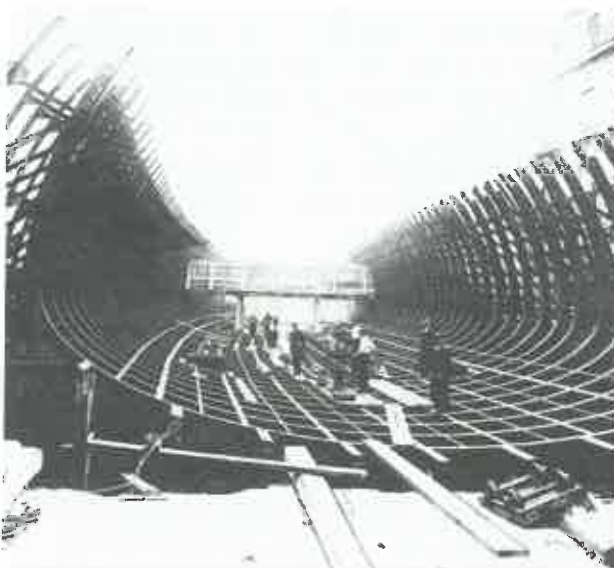
Rozvoj školství Velká péče byla koncem 19. století věnována **školství**. Ve střední Evropě navazovala tato péče na školskou politiku, která měla svoji starou tradici od dob

vlády Marie Terezie a Fridricha II. Díky této politice byla naprostá většina obyvatelstva 2. poloviny 19. století již gramotná. Také v zemích s poměrně vysokou negramotností, kde školní vzdělávání bylo považováno za soukromou záležitost, jako byla Velká Británie či Francie, se stát začal živě zajímat o úroveň školství a podporovat je. Často byl tento zájem spojen se snahou vytlačit ze škol vliv církve. Vysoké úrovně dosáhla ve většině evropských zemí humanistická gymnázia. V souvislosti s tím rostla úroveň univerzitních studentů a význam univerzit vůbec.

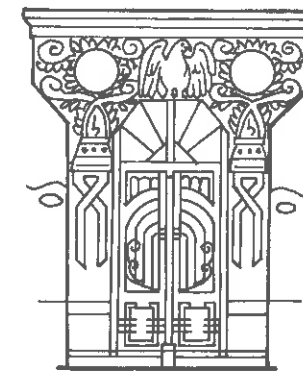
Secese **Kultura** evropských zemí dostala koncem 19. století novou tvář. Vznikala literární, sochařská i architektonická díla na základě objednávky bohatých obchodníků, podnikatelů a bankéřů, kteří chtěli demonstrovat svoji sílu, úspěch a víru v pokrok. Díky tomu vznikla řada monumentálních staveb v historizujícím slohu, většinou neorenesančním. Ve střední Evropě se zrodil na konci století pokus vytvořit nový svěbytný umělecký sloh vyznačující se hravou dekorativností a bohatou symbolikou – **secese**. Jednotný umělecký názor měl spojit všechny druhy umění k vytvoření nového životního stylu. Secese krátkodobě ovlivnila výtvarné umění i životní styl bohatých obyvatel velkoměst, jako byla Vídeň, Mnichov či Praha. Během dvou desetiletí však byla překonána nástupem moderních uměleckých proudů.

Kritika kapitalistické morálky Velký rozvoj hospodářství přinesl také závažné problémy sociální a morální. Mnozí intelektuálové pochybovali o tom, zda jednostranná snaha dosáhnout co nejvyššího hmotného blahobytu postačí naplnit smysl lidské existence. V této souvislosti

Stavba pařížského metra roku 1900.

formulovali nejen socialisté, ale také humanističtí myslitelé ostrou **kritiku „ducha kapitalismu“** – morálky, která na první místo v systému hodnot klade zisk, efektivitu a tržní úspěch. Mnozí se ptali, zda cena, kterou lidstvo platí za materiální pokrok, není příliš vysoká. Na kritice kapitalismu se podílela i církev. Papež Lev XIII. odsoudil v encyklice Rerum novarum vykořisťování dělníků a vyzval ke sblížení tříd. Na půdě katolického učení o společnosti se zrodila koncepce **solidarismu**, který byl založen na myšlence vzájemné zodpovědnosti člověka a společnosti. Kritičtí intelektuálové se mohli uplatnit zejména tam, kde nebyli příliš závislí na mecenáších a na konvencích vládnoucích tříd. Tak tomu bylo zejména na

Ukázka secese.

univerzitách a v literární tvorbě, která nacházela čtenáře již i ve středních vrstvách. Vznikla literární díla, která realisticky zobrazovala svoji dobu a nastavovala jí kritické zrcadlo.

Nové proudy v umění **Kritický realismus a naturalismus** se uplatnily nejen ve „velkých“ literaturách, jako byla francouzská (G. Flaubert, E. Zola, A. France), ale také v nově

Pokroky automobilismu byly tak rychlé, že se již koncem 19. století konaly automobilové závody.

Práce žen se prosazovala i v kvalifikovanějších odvětvích, jako byli sazeči v tiskárnách.

nastupujících literaturách severní Evropy (H. Ibsen, A. Strindberg, K. Hamsun) a v Rusku (L. N. Tolstoj, F. M. Dostojevskij). Kritický přístup ke skutečnosti představovala zejména žánrová malba a kresba. Zároveň se ovšem ve výtvarném umění začalo prosazovat v opozici oficiálnímu umění nové vidění skutečnosti. Především francouzští **impresionisté** otevřeli cestu k nové etapě vývoje výtvarného umění, kterou na počátku 20. století reprezentoval zejména kubismus, expresionismus a abstraktní malířství.

Tento vývoj v malířství byl součástí širokého kulturního proudu, který se označoval za modernu či později též za avantgardu. Její průkopníci byli přesvědčeni o tom, že stará společnost se přežila a že je třeba hledat nové hodnoty. Mnozí přitom pochybovali, že takové hodnoty vůbec existují. Někteří francouzští básníci s hrdostí přijali původně hanlivé označení **dekadence** (úpadek) a hledali krásno a hodnoty ve sférách, jimž se měšťanské publikum do té doby vyhýbalo. Ruku v ruce s tím šlo hledání nových forem (volný verš, atonální hudba).

K pesimistickým náladám, které se někdy označují za typický pocit „konce století“, přispěla také filozofie, zejména Friedrich Nietzsche se svým učením o konci starých hodnot a příchodu nové epochy dějin lidstva s novými hodnotami („nadčlověk“, „mimo dobro i zlo“). Množily se hlasy prorokující konec západní civilizace založené na principech liberalismu.

V tomto ovzduší se mnozí příslušníci skeptické inteligence i umělecké moderny nadchli předsta-

vami o nové obrozené společnosti a sblížili se se socialisty a anarchisty. Jiní nacházeli staronové základní jistoty v návratu k národním hodnotám, v romantickém kultu vlastního národa; součástí tohoto vypjatého nacionalismu se stále častěji stával antisemitismus. Zrodila se také katolická moderna usilující o východisko z mravní krize cestou obnovené víry. Ze všech kritiků kořistnického liberalismu a úpadku staré společnosti projevili největší smysl pro realitu ti, kdo usilovali o obrodu společnosti cestou důsledné demokratické a humanistické výchovy lidí.

Z encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum*, 1891

„... Skutečně, nový vývoj průmyslu, nová technika vyrážející novými cestami změnila vztahy zaměstnavatele a zaměstnaného, když vzrostlo bohatství velmi malého počtu a zubožení mas... Proto je každému zcela jasné, že se musí rychle a účinně pomoci nižším lidovým vrstvám, poněvadž jejich příslušníci vedou člověka nehodný život v hluboké bídě. Během uplynulého století došlo postupně k tomu, že dělníci... byli vydáni bez ochrany nesociálnímu duchu vlastníků... Výrobní proces a téměř veškerý obchod se dostal pod kontrolu malého počtu lidí, takže mizivě malá vrstva dobře postavených a bohatých lidí udržuje masu nemajetných v téměř otrocké závislosti...“

Ze všech těchto úvah vyplývá, že základní princip socialistů, který by veškerý majetek učinil veřejným vlastnictvím, musí být rozhodně zavržen, protože ohrožuje ty, jimž chce pomoci, porušuje přirozená práva jednotlivce a ohrožuje úlohu státu i veřejný pořádek chaosem...“

Je základním zlem... považovat za prokázané, že jedna společenská třída je nepřátelská vůči jiné třídě, jako by příroda postavila proti sobě bohaté a chudé, aby spolu bojovali...“

Za prvé a především musí veškerý souhrn náboženského učení, jehož interpretem a strážcem je Církev, připomenout oběma společenským třídám jejich vzájemné povinnosti...“

Následující povinnosti se týkají boháčů a zaměstnavatelů: s dělníky se nesmí zacházet jako s otroky... Je zahanbující a nelidské užívat lidí jako nástrojů k dosažení zisku a nepřikládat jim větší hodnotu, než jakou mají ve svalech a síle... Povinností zaměstnavatele je dbát na to, aby dělník v odpovídajících dnech dostal volno, aby mohl plnit své náboženské povinnosti...“

ZOPAKUJTE SI:

1. Které byly nejvýznamnější vědecké objevy 2. poloviny 19. století?
2. Jaký význam mělo využití elektřiny?
3. Charakterizujte nové proudy ve vývoji umělecké tvorby.

K ZAMYŠLENÍ:

Byl pokrok ve vědě, kultuře a umění myslitelný bez kapitalistické industrializace?

Připomeňte si z českých dějin, jak a odkud přijímala naše národní kultura nové podněty.

ZÁKLADNÍ DATA:

- 1859 Ch. Darwin vydal své základní dílo *O původu druhů*
 1866 W. Siemens objevil dynamoelektrický princip
 1879 T. A. Edison vynalezl žárovku s uhlíkovým vláknem
 1885–86 začala výroba vozidel poháněných spalovacími motory

K ČETBĚ:

F. Jílek – J. Kuba – J. Jílková: *Světové vynálezy v datech*, Praha 1977.

R. E. Leakey: *Darwinův původ druhů v ilustracích*, Praha 1989.

P. Wittlich: *Umění a život – Doba secese*, Praha 1986.

J. Pijoan: *Dějiny umění 8*, Praha 1981.

J. Pijoan: *Dějiny umění 9*, Praha 1983.

23/ Modernizace společenského a politického života

Pokroky, jichž dosáhla věda a technika, stejně jako postupující industrializace, měly své závažné důsledky pro společenské a politické poměry v Evropě i ve světě. Počet obyvatelstva nadále rostl, nikoli však rovnoměrně ve všech oblastech. Podíl Evropy na světové populaci se během 19. století zvýšil z pětiny na čtvrtinu. V Evropě nejsilnější růst vykázaly německé země (od roku 1831 do 1910 ze 36 na 65 milionů) a Velká Británie (ze 23 na 45 milionů), zatímco přírůstek obyvatelstva Francie byl velmi nízký (ze 33 na 40 milionů).

Urbanizace

Ve všech evropských zemích se během 2. poloviny 19. století prosadilo kapitalistické podnikání, industrializace a s tím spojená urbanizace. Počet městských obyvatel ve vyspělejších zemích již postupně převyšoval počet obyvatel venkova. Ve velkých průmyslových městech vznikaly průmyslové čtvrti a rozsáhlá dělnická předměstí a zároveň se mo-

dernizovala jejich centra. Vznikaly široké reprezentativní bulváry, které byly sídlem ústředních úřadů, bank, luxusních obchodů – a také restaurací. Vzorem pro ostatní Evropu se stala modernizace centra Paříže, jejímž symbolickým završením byla stavba Eiffelovy věže.

Zároveň se městská společnost nově diferencovala. Tato diferenciaci nezahrnovala jen vznik průmyslové buržoazie a početného dělnictva, ale také novou skupinu zaměstnanců a zřízenců, kteří

RŮST POČTU OBYVATEL JEDNOTLIVÝCH KONTINENTŮ (v milionech)

	1800	1850	1900
Evropa	190	270	400
Afrika	100	100	140
Amerika	30	60	110
Asie	520	570	860

STŘEDISKA PRŮMYSLOVÉ VÝROBY V EVROPĚ KONCEM 19. STOLETÍ

pracovali za mzdu v soukromých či veřejných službách. Rostl podíl lidí, kteří si vydělávali na živobytí nikoliv manuální, ale duševní prací, ať již jako zaměstnanci, či jako advokáti, lékaři či umělci. Spolu s učiteli a úředníky tvořily tyto profese novou svébytnou, byť různorodou vrstvu **inteligence**. Rostoucí potřeba vysokoškolského vzdělání ovlivnila růst počtu studentů i univerzitních učitelů.

Nový životní styl

S novou sociální skladbou šla ruku v ruce také změna životního stylu. Bohatí sebevědomí podnikatelé a finančníci se sblížovali se starými městskými honoracemi a začali vytvářet životní styl nové třídy – **buržoazie**. I když v některých vnějších formách napodobovali starou aristokracii, obsah jejich života se od aristokracie, která se opírala o bezpracné příjmy z pozemkového majetku, podstatně lišil. Podnikatel musel v neustálém konkurenčním boji na trhu, v továrně či v bankovním podnikání usilovat vlastním přičiněním o zisk a tedy o rozmnožení svého kapitálu. Doma, v rodině nacházel klid, bezpečí a péči, kterou měla zajišťovat především manželka. Ta stála mimo svět podnikání, nemohla vykonávat ani žádné funkce ve společnosti a politice (s výjimkou činnosti charitativní a filantropické). Děti, které dosud byly v tradičních měšťanských rodinách vychovávány prací a pro práci, dostávaly nyní především knižní, teoretické vzdělání. To ovšem bylo jasně diferencováno podle pohlaví i podle majetnosti. Chlapci z bohatých rodin se měli připravovat na vedoucí a zodpovědná místa v podnikání i v občanské společnosti, dívky se měly připravovat na úlohu manželky a matky (proto byla v jejich vzdělání zčásti zachována výchova prací). Děti z chudších vrstev měly získat elementární všeobecné vzdělání, které jim mělo umožnit, aby lépe obstály v běžném životě a mohly si případně i zvyšovat svoji profesní kvalifikaci.

Model rodinného života s jasnou dělbou úko-

Projev Alfreda Kruppa k dělníkům, 1877

„Potřeboval jsem pracovní síly a zaměstnal jsem je, platil jsem jim potřebnou mzdu a podle zákonných ustanovení jejich smlouvy buď prodloužil nebo je propustil . . .

Měl jsem odvahu, postavit pro zlepšení situace dělníků byty, v nichž je umístěno dnes již na 20 tisíc lidí, založit pro ně školy a zařízení, kde si mohou lacino opatřit své potřeby. Vzal jsem tím na sebe tíhu dluhů, která musí být odstraněna. Před padesáti lety nežil žádný dělník, co se týče obživy, oblékání a bydlení tak dobře jako dnes . . .“

lů i prestiže byl běžný nejen v kruzích bohatých podnikatelů, ale také v rodinách inteligence. V rodinách drobných samostatných řemeslníků a obchodníků nicméně přežívala i nadále zásada, že manželka i děti se podílejí na chodu rodinného podniku a na produktivní, resp. výdělečné činnosti. I zde platil ovšem životní způsob vyšších vrstev jako lákavý vzor. Právě tak se zde prosazovala zvyšující se sociální mobilita: sociální vztup do řad inteligence nebo podnikatelů patřil k životním snům i v řadách drobných městských malovýrobců a živnostníků.

Dělnictvo

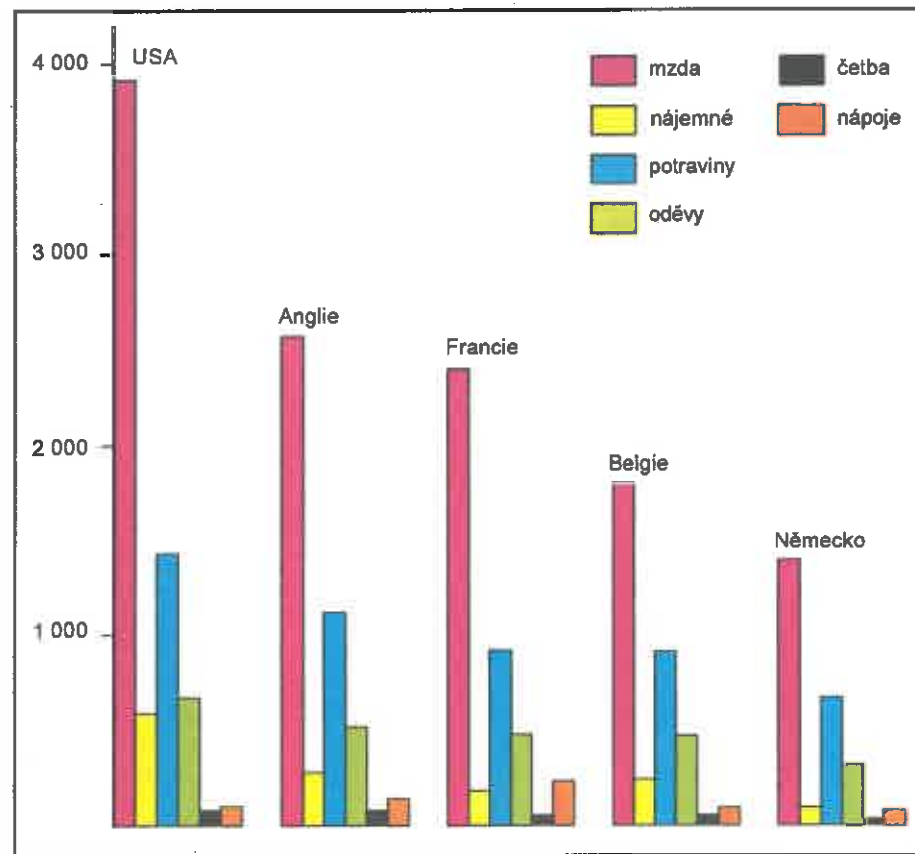
Zcela odlišně se utvářel život **rodin dělníků a drobných zřízenců**. Bylo vyloučeno, aby otcův výdělek stačil na obživu celé rodiny. Proto vstupovaly do námezdního poměru i starší děti a podle možnosti také manželky. Z tohoto důvodu nemohla část mladých dělníků ani zakládat rodinu. Teprve na přelomu století dosáhla mzda kvalifikovaných dělníků v některých odvětvích takové výše, že to stačilo pro skrovnou obživu rodiny. V takových případech se snažily dělnické rodiny napodobovat životní styl středních městských vrstev.

Ve srovnání s manufakturním obdobím zmizel v průmyslové výrobě bezprostřední vztah podnikatele a dělníka, v němž bylo zahrnuto i dodržování jistých vzájemných závazků, jako byla např. péče o nemocné dělníky. V odosobněném továrním prostředí dělníci hledali nové formy solidarity a zabezpečení. S postupem doby poznali někteří prozíraví podnikatelé i konzervativní politikové (viz str. 120), že jistá dávka sociálního zabezpečení dělníků je i v jejich zájmu a umožní předejít sociálním konfliktům. Vztah mezi dělníky a zaměstnavateli sice nebyl vztahem neustálého třídního boje, nebyl však ani vztahem harmonickým. Postupný vznik **odborových organizací** dělníků umožňoval prosazovat lepší pracovní a platové podmínky. Nejběžnějším prostředkem bylo vyjednávání se zaměstnavatelem, krajním prostředkem pak stávkový boj.

VÝVOJ SOCIÁLNÍHO ZÁKONODÁŘSTVÍ V EVROPĚ

	Belgie	Německo	Francie	Anglie
nemocenské pojištění	1844	1883	1928	1911
starobní a invalidní p.	1884	1889	1885	1908
úrazové pojištění	1903	1884	1898	1897
pojištění v nezaměstnanosti	1920	1927	1905	1911

**PŘÍJMY A VYDÁNÍ RODINY
DĚLNÍKA V KOVOPRŮMYSLU
V R. 1893**

Diferencovaná, třídně rozčleněná společnost se lišila od společnosti feudální především v tom, že i nižší vrstvy měly jisté vzdělání. Proto vznikaly nejen nové formy zájmových rozporů, ale také nové formy politické aktivity. Podmínkou zde ovšem bylo vítězství konstitučního systému zaru-

čujícího občanské svobody v téměř všech evropských zemích kromě Ruska a Osmanské říše. Ve veřejném životě konstitučních států převažovalo světské myšlení a argumentace nad argumentací náboženskou, která byla typická pro starý režim. Vznikaly **politické strany**, které nejprve navazovaly na základní programové rozdíly a rozpory z doby revolucí: strany s orientací konzervativní a strany s liberálním programem. Vedle toho však zejména během posledních desetiletí 19. století vznikaly nové strany, které měly hájit zájmy některých tříd a skupin. Ve všech zemích vznikaly dříve či později strany zastupující zemědělce. Některé z těchto stran se programově hlásily k náboženské argumentaci, jiné naopak byly světské a někdy i antiklerikální; jejich společným rysem byla idealizace venkova a kritika převažující měšťanské, urbánní orientace nových vlád.

Noviny Sozialdemokrat, které byly v Německu stále ještě zakázány, přinesly s pocitem triumfu zprávu o velkém volebním úspěchu sociální demokracie, která získala roku 1890 milion a 340 tisíc hlasů, což bylo o více než půl milionu více než ve volbách předcházejících.

Politické strany

Nejvýraznějším oponentem kapitalistických poměrů byly ovšem strany, které se hlásily k socialismu a orientovaly se především na dělnictvo. Jejich program nebyl zdaleka jednotný. Ve snaze dosáhnout jednoty socialistické a dělnické spolky založily roku 1864 Mezinárodní dělnické sdružení (tzv. **I. internacionálu**). Jejich vliv byl tehdy ještě velmi omezený a činnost Internacionály se soustředila zejména na diskusi o teoretických otázkách a otázkách metody dělnického hnutí. Větší význam získala nová mezinárodní organizace, která byla založena roku 1889 (tzv. **II. in-**

Z erfurtského programu německé sociální demokracie, 1891

1. Účinné národní a mezinárodní zákonodárství na ochranu dělníků:
 - a) stanovení normálního pracovního dne v délce nejvýš osm hodin,
 - b) zákaz práce dětí mladších než 14 let,
 - c) zákaz noční práce s výjimkou odvětví, která z technických důvodů či pro obecný zájem vyžadují noční práci,
 - d) právo dělníka na nepřetržitých 36 hodin volna jednou za týden...
3. Zrovnoprávnění zemědělských dělníků a služebnictva s továrními dělníky.

ternacionála), již jako sdružení pevně organizovaných socialistických stran. Ani jejich program nebyl ovšem jednotný. Shodovaly se v tom, že je třeba prosazovat požadavky námezdně pracujících: lepší pracovní podmínky, kratší pracovní den, zajištění v nemoci a ve stáří, vyšší mzdy, rovná politická práva s majetnými třídami. Rozcházel se však v názoru, jak těchto cílů dosáhnout. Většina členů II. internacionály záhy přijala názor, že cílem nemůže být násilná revoluce, ale prosazování reforem cestou stávek, vyjednávání a veřejné agitace. Část radikálních skupin, především anarchisté, proto zůstávala mimo Internacionálu, kde rozhodující vliv získali přívrženci marxismu.

Požadavek důsledné demokratizace a sekularizace veřejného života nebyl však jen požadavkem socialistickým, ale také programem nesocia-

listických občanských stran levice, které měly nejsilnější pozici ve Francii. Základním cílem demokratického programu bylo všeobecné hlasovací právo a odluka církve od státu. Dlouho ovšem zůstávala otevřená otázka, zda se požadavek všeobecného hlasovacího práva má týkat mužů nebo také žen. Nepřekvapuje proto, že se novou složkou politického života evropských zemí stalo od konce 19. století ženské hnutí.

Ženské hnutí

Ženy nebyly nikdy rovnoprávnou složkou společnosti a jejich právní a sociální postavení se s nástupem kapitalismu a se změnou rodinného života buržoazie spíše zhoršilo. Tak např. Napoleonův zákoník nedával – na rozdíl od zákonů starého režimu – ženám právo disponovat majetkem, dokonce ani vlastním věnem. Tento vývoj kontrastoval nejen s postupující demokratizací společnosti, ale také s pokrokem vzdělanosti, na níž se v rostoucí míře podílely také ženy, především z vyšších a středních vrstev. **Ženské hnutí** vystupovalo nejradikálněji a nejdříve v Anglii, kde se ženy v boji za všeobecné hlasovací právo nezalekly ani pouličních demonstrací a potyček s policií. Odtud se rozšířil hanlivý název „sufražetky“ (od anglického suffrage – hlasovací právo) jako označení bojovných zastánkyň ženských práv – feministek. Boj za ženská práva byl nejednou spojen s odporem **proti imperialistické válečné politice**. Představitelkou tohoto proudu byla např. Berta Suttnerová, nositelka Nobelovy ceny míru.

Zájmové rozpory se nově vyjadřovaly nejen ve vztazích uvnitř společnosti, ale také ve vztazích mezi státy. Zásadní změnou bylo, že do těchto vztahů vstoupila idea národní.

Francouzská karikatura z konce 19. století zobrazuje „zasílbenou zemi socialismu“: na břehu stojí K. Marx a ukazuje dělníkům, kteří se vydávají na moře, cíl na obzoru: Svoboda, rovnost, bratrství.

Demonstrace anglických sufražetek pod heslem Hlasovací právo pro ženy.

Velmocenský nacionalismus

Státní zájem se formuloval jako zájem nové pospolitosti – národa. Koncem 19. století vystupovaly již všechny státy a také velmoci (s výjimkou Rakousko-Uherska) jako státy národní. Zahraniční politiku velmocí pak určovala představa nadřazenosti zájmů vlastního národa nad zájmy národů ostatních. Tento národně egoistický postoj, který označujeme jako **nacionalismus**, byl často zahalován do idejí všelidského poslání vlastního národa a doprovázen nároky na územní expanzi. Zatímco většina evropských velmocí tuto expanzi ve jménu evropské civilizace orientovala proti ostatním kontinentům, v Německu se zrodilo hnutí, které se zaměřovalo na evropský kontinent. Bylo to tzv. **všeněmecké hnutí**, které považovalo za civilizační poslání německého národa rozšířit své teritorium či alespoň vliv do všech oblastí s německy mluvícím obyvatelstvem – tedy nejen do Rakouska, ale i do Uher a do Pobaltí a Ruska.

Národní hnutí také v odlišné podobě: byla to **národní hnutí** oněch evropských národů, které se vytvářely na území mnohonárodních impérií (Osmanská říše, Habsburská monarchie, Rusko, Velká Británie) a které ještě nedosáhly všech znaků plně rozvinutého národa. Jejich předáci se proto považovali za utiskované či méně uznávané. Národní hnutí pokračovala během 2. poloviny 19. století a dosahovala rozdílných úspěchů ve snaze získat pro vlastní národ rovnoprávné postavení a podíl na jisté formě politické autonomie. K nejvyšším národním hnutím v Evropě patřilo koncem 19. století národní hnutí polské, irské, norské a české. Velmi opožděně se rozvíjela národní hnutí v carském Rusku (Estonci, Litevci, Lotyšci,

Ukrajinci) a ve Španělsku (Katalánci, Baskové). Zatímco velmocenský nacionalismus považoval za zájem vlastního národa výboje na úkor národů slabších, mělo národní hnutí povahu především obrannou: **hájilo zájmy malého, rodícího**

Projekt vlastního židovského státu, který vypracoval zakladatel sionismu Theodor Herzl, 1896

„Židovská otázka existuje. Bylo by bláhové to popírat . . . Jsme národ, jediný národ.

Všude jsme se poctivě pokoušeli splýnout s národními pospolitostmi, které nás obklopovaly, a zachovat si jen náboženství. Nepřipouštíte se to. Marně se snažíme být věrnými a někde i přehorlivými vlastenci, marně přinášíme stejné oběti na majetku i krvi jako naši spoluobčané, marně se pokoušíme zvětšit slávu našich vlastí v umění a vědě, jejich bohatství obchodem a podnikáním. V našich vlastech, kde žijeme někdy i celá staletí, jsme považováni za cizince . . . Jsme jediným národem – bez našeho přičinění to z nás udělali naši nepřátelé . . . Ano, máme sílu vytvořit stát, dokonce vzorný stát . . . Nechť je nám dán kousek zemského povrchu, všechno ostatní již obstaráme sami . . . V úvahu přicházejí dvě území: Palestina a Argentina. Palestina je naše nezapomenutelná historická domovina. Její jméno bylo mocným svolávacím znamením pro náš národ. Kdyby nám jeho Veličenstvo sultán dal Palestinu, mohli bychom se zasadit o ozdravení tureckých financí. Pro Evropu bychom byli kousek valu proti Asii . . .“

Jean Jaurès jako agitátor.

se národa proti útisku a přezíravosti ze strany národů vládnoucích. I v národním hnutí se ovšem setkáváme s projevy nacionalismu, národnostně zdůvodňovaného egoismu či nenávisti vůči jiným národům. Všechny pokusy zastavit nástup národních hnutí a šíření nacionalismu – ať již ve jménu obecných ideálů humanity a světoobčanství či ve jménu socialistického internacionalismu – však selhaly.

ZOPAKUJTE SI:

1. V čem byly příčiny a důsledky urbanizace?
2. Které nové politické strany vznikaly na přelomu 19. a 20. století?
3. Charakterizujte nový životní styl vládnoucích tříd.

K ZAMYŠLENÍ:

Je možno stanovit hranici mezi agresivním nacionalismem a obhajobou národních zájmů? Pokuste se tuto otázku aplikovat na českou politiku ve 2. polovině 19. století. Jaký byl rozdíl mezi českým a německým nacionalismem oné doby?

ZÁKLADNÍ DATA:

1864 založení Mezinárodního dělnického sdružení (tzv. I. internacionála)

1889 založení II. internacionály

1899 první mírový kongres se konal v Haagu

1908 Ženská liga za svobodu byla založena v Anglii

K ČETBĚ:

V. Kašík: I. internacionála, Praha 1965.

P. Krivský–A. Skřivan: Století odchází. Světla a stíny belle époque, Praha 1982.